

«Робота із метафорою» як технологія корекції світоглядної системи ціннісних орієнтацій дітей та дорослих (Ігор Вачков)

Питання ціннісного виховання дітей та молоді постійно знаходяться в полі зору психологів та педагогів-практиків як минулого, так і сьогодення, адже саме ціннісні орієнтації (цінності, потреби, ідеали, інтереси та смисли) являють собою головні орієнтири мислення та діяльнісної самореалізації особистості, чому і потребують особливої уваги впродовж усього шляху її духовного становлення. І наш складний час трансформації політичного устрою, економічних засад розвитку суспільства, світогляду та духовних цінностей нації не виняток.

Яким же чином сьогодні, у час домінування матеріальних цінностей та прагматичної спрямованості на задоволення потреб тіла побудувати розмову про вищі, духовні цінності? Як побудувати розмову, щоб мовлені нами слова з часом стали їхніми власними переконаннями?.. Усі ці та багато інших питань неодноразово поставали і у нашій психолого-педагогічній практиці та спонукали до пошуку нових способів звертання до свідомості та емоційно-почуттєвої сфери дітей та дорослих.

Що стосується роботи із дітьми, то дошкільний та молодший шкільний вік – це період яскравого емоційно-чуттєвого реагування на світ; період бурхливої фантазії, польоту думки та образного сприйняття. Напевне, саме цьому доречними та ефективними у роботі вчителя/вихователя/психолога є використання казкових метафор, що дозволяють створити унікальне поєднання навчальної та казково-фантастичної реальності та викликати у школярів відчуття причетності до її творення. А те, що «створюю Я сам» – апріорі вже не може бути не цікавим. Тож пропонуємо Вашій увазі унікальну (як на наш погляд) методику Ігоря Вачкова «Робота із метафорою» [1, с. 184-190], що дозволить не просто познайомити наших дітей із певною когортою ще, можливо, дещо абстрактних для них понять морально-етичного плану, а прожити їх на своєму рівні емоційно-почуттєвого сприйняття у відповідності до власного суб'єктивного досвіду.

Що стосується діагностичного потенціалу пропонованої методики, то він полягає у змістовному та емоційному наповненні обраних метафор, що дозволяє вивчити їх суб'єктивне ставлення до досліджуваного поняття.

Робота з метафорою на прикладі понять «Життя» та «Дружба»

Мета: вивчення реального стану сформованості у клієнта ціннісного та усвідомленого ставлення до життя /дружби, вивчення їх індивідуальних уявлень про цінність життя/дружби та їх сутність; виховання ціннісного та усвідомленого ставлення до життя/дружби.

Рекомендований вік: з 5 річного віку і далі без обмежень.

Обладнання та матеріали: кольорові олівці, папір формату А4 для малювання та аркуш для записів, ручка; для колективної роботи (за бажанням) – ватман (А1) з розрахунку на групу 4-6 людей.

Тривалість: 25 – 45 хв.

Хід роботи:

І етап роботи. На першому етапі просимо дітей подумати та порівняти «життя» із стравою чи будь-яким іншим продуктом харчування. Варіанти відповідей просимо записати або намалювати (попереджуємо, що це перший із чотирьох малюнків або завчасно розкреслюємо аркуш на 4 частини та нумеруємо їх) та прокоментувати, наприклад: «Життя – це ...».

Кілька слів хочемо приділити методичним коментарям та пояснити, чому саме «їжа» (та й усі наступні метафори) були обрані автором для метафоричного пропрацювання такого поняття, як «життя». Їжа є першою і необхідною умовою для виживання людини як представника біологічного виду. Це є базова потреба, відсутність можливості задовольнити яку унеможлиблює її життя взагалі на фізичному рівні. Але людина відрізняється від інших представників тваринного світу такими вродженими здатностями, як мислення та творення. Саме ці особливості і вирізняють нас як Людей – носіїв можливості перетворювати цей світ за законами краси, зберігати та примножувати його

багатства (на відміну від тварин, що здатні лише споживати та адаптуватися до оточуючої їх реальності).

Але людина, що зосереджена лише на задоволенні своєї фізіологічної потреби «їсти», навряд чи зможе проявити свою життєтворчу природу («жити, щоб їсти чи їсти, щоб жити»). І якщо в роботах учнів 1-2 класів на початковому етапі традиційними є вибори страв (фруктів, овочів, ласощів) суто через їх смакові якості (наприклад: *«апельсин / мандарин / кавун / диня / торт / шоколад – бо смачні»*), то вже учні 4 класу здатні дати більш глибокі та змістовні відповіді, наприклад:

- *«Життя – це молоко, тому що в ньому багато кальцію для зміцнення кісток.»*
- *«Життя – це салат, він поживний, корисний; в ньому корисні вітаміни.»*
- *Життя – це Хліб: «Я вважаю, що він корисний, дуже смачний і без нього життя нема», «Тому що він – всім голова», «Тому що без нього не існує життя та в ньому багато вітамінів».*

Мусимо зазначити, що і серед відповідей учнів 4 класу також зустрічалися порівняння типу *«Життя – це хліб, бо це поживна речовина»*, які дуже вузько розкривали поняття через обрану метафору лише як прагматичну потребу «поживи». Та включення дітей у подальші роздуми про життя та необхідність підбирати наступні метафори (насправді – зазвичай дуже неочікувані як для дітей, так і для дорослих), їх обговорення в класі розширювало початкове вузьке сприйняття життя.

II етап роботи. На другому етапі просимо дітей подумати та порівняти *«життя»* із будь-яким об'єктом чи предметом реальності і так само записати або намалювати варіанти відповідей (обов'язково наголошуємо на необхідності обґрунтування чому саме той чи інший об'єкт/предмет реальності був обраний).

Вибір другої метафори покликаний дослідити індивідуальні уявлення про сутність життя через ті об'єкти/предмети реального світу, що їх виберуть діти. Серед традиційних метафор можна виділити природні об'єкти (небесні тіла, рослини та тварини, наприклад – *«сонце, дерева, троянда, тварини, собака»*) та предмети щоденного користування (іграшки, шкільні приналежності та предмети побуту), що знову ж таки вказують на домінування тих чи інших інтересів та цінностей дитини.

Не усі учні 1-2 класів спроможні дати обґрунтування своїх виборів. Мусимо констатувати і випадки, коли діти записують (замальовують) слова, які першими спали на думку або що їх почули від сусідів. На нашу думку, це зумовлено ситуацією, коли в сім'ї не прийнято надто глибоко перейматися роздумами стосовно сенсу життя, а основна увага дорослих сконцентрована на першочерговому задоволенні матеріальних потреб дитини. В такому випадку особливої цінності набуває наступне обговорення обраних метафор, оскільки коментарі дітей, що більш усвідомлено підійшли до виконання завдання, розширюють сприйняття іншими дітьми даної категорії.

Пропонуємо увазі читачів найцікавіші метафори, що їх дали учні 2-А та 4-А класу ЗОШ № 66 м. Одеса (тут і надалі усі приклади дитячих робіт представлені класними керівниками – Шароваровою Тетяною Володимирівною та Лозинською Інною Анатоліївною, яким ми висловлюємо щиро вдячність за допомогу у зібранні практичного матеріалу для написання статті).

2 клас: *Життя – це ...*

- ... зірки – бо красиво
- ... дерева – тому що там багато листя
- ... ліжко – солодкий сон / відпочинок
- ... настільна гра – цікаво
- ... іграшка – весело / гра
- ... зошит – можна писати секрети

4 клас: *Життя – це ...*

- ... сонце – це тепло, воно корисне, без нього не існує життя нам та рослинам / воно гріє нашу землю
- ... Земля – на ній народилися усі люди
- ... хата – тому що там сім'я
- ... домівка – тому що там можна жити

- ... колиска, тому що в ній після народження немовлята зростають і сплять
- ... мама – вона мені як сонце, вона дала мені життя

III етап роботи. На третьому етапі просимо дітей подумати та порівняти «життя» із емоцією чи почуттям та записати або намалювати варіанти відповідей. Мета – вивчити індивідуальні емоційні реакції діти. Чудово, коли серед метафор, що їх дають діти на цьому етапі роботи, є *«радість – бо все смішно / добре спілкуватися / круто / очі сяють»* (2 клас). І зовсім інакше починаєш сприймати життя дитини, яка на цьому етапі дає відповідь *«Життя – це сум, тому що мене всі обзивають»*.

Пропонуємо увазі читачів найцікавіші метафори, що їх дали учні 4 класу:

Життя – це ...

- ... радість, коли ми разом зі своєю сім'єю, бо радіє вся сім'я
- ... щастя, тому що таким чином з'являються сім'ї, друзі
- ... любов, дружба – тому що це найголовніше
- ... толерантність – тому що це коли люблять одне одного / тому що мирно та спокійно

IV етап роботи. На четвертому етапі просимо дітей подумати та порівняти «життя» із будь-якою дією чи видом діяльності.

Вибір цієї метафори покликаний дослідити індивідуальні уявлення про діяльну природу життя, що може виражати мотиваційні характеристики тієї чи іншої поведінки дитини (наприклад, вибір однієї й тієї самої метафори *«біг»* одні діти обґрунтовують: бо це *«корисно»* або *«здоров'я»*, тоді як інші – бо це *«весело»*). Зокрема, серед відповідей опитаних нами учнів можна знайти як відповіді розважального характеру (*«... це грати, бо дуже цікаво»* або *«...співати, танцювати – бо прикольно»* (2 клас) та *«Життя – це як гра в шахи, бо мені це подобається»*, 4 клас), так і більш ціннісного спрямування (*«Життя – це як похід, бо можна пізнавати нове»*; *«Життя це спорт, бо сила»* (2 клас) та *«Життя – це плавання: через це буде здорова спина та організм»*, 4 клас).

Цікаво спостерігати, як з кожним роком на цьому етапі збільшується частка метафор морального та духовно-ціннісного спрямування, наприклад:

- *Життя – це дружба, тому що через це люди спілкуються, дружать*
- *Життя – це добрий вчинок – тому що ти робиш себе та іншу людину щасливою* (4 клас)

V етап роботи. Певним чином це є підсумковий етап, коли ми просимо учнів дати своє власне, вільне порівняння поняттю «життя». Особливо цінним буде порівняння розуміння дітьми даного поняття до та після проведеної роботи: наскільки глибше стало сприйняття дітьми його суті? Як змінилися споживацькі та егоїстичні характеристики прагматичної спрямованості дитини? Які нові мотиваційні характеристики проявилися у вільному визначенні? Які духовні цінності?

Звичайно, учням 1-2 класів іноді ще важко свої відчуття вкласти у словесну форму. У цьому віці, на нашу думку, цінним є не стільки отримати гарне (типу «правильне») формулювання, скільки сам процес включення дитини у «подумати», включення у групове обговорення, завдяки чому і відбувається розширення свідомості та переключення із вузько-матеріалістичних на духовно-ціннісні орієнтири.

Пропонуємо увазі читачів найцікавіші вільні метафори, що їх дали учні 4 класу. Отже, *Життя – це ...*

- ... любов, радість в сім'ї (Науменко Вікторія).
- ... сім'я, обійми, ласки (Савнік Михайло).
- ... коли на всій планеті все добре (Сорока Софія).
- ... розвивання, розпізнавання, робити те, що ти любиш (Шаповалов Максим).
- ... щастя, сім'я, любов, друзі, школа, садок, перші кроки малюка, здоров'я, розвивання, співчуття, допомога, підтримка (Марченко Вікторія).
- ... їжа, розвиток, ріст, родина, хата. Коли люди дружать, спілкуються, народжують, ростуть і розвиваються (Янович Софія).

Читання визначень, обговорення враження та емоцій, отриманих від вільних визначень – це вже є своєрідним підведенням підсумків. Спостереження за дітьми засвідчувало, наскільки глибоко та

проникливо вони намагалися підібрати слова. І іноді вже не потрібно ніяких коментарів. Дійсно, що ще можна додати до слів Берляєвої Лізи, учениці 4 класу: *«Життя – це для мене мама, бо вона дала мені все своє піклування, дала мені зрозуміти, як треба любити»?*

Ми глибоко переконані, що дитячі відповіді переконливо засвідчують ефективність використання методу «Роботи з метафорою» у формуванні духовно-ціннісного світогляду молодших школярів на етапі. Вона допомагає про складні, іноді абстрактні речі говорити просто і мовою дітей. При цьому для дослідження можна обрати будь-яке поняття – дім, сім'я, мама, школа, дружба. Так, серед метафор, що їх підібрали учні до слова «Дружба», виявилися:

- ... це яблуко – тому що символ дружби
- ... це морква – бо вона корисна
- ... це морква, капуста – бо вони ростуть разом
- ... це помідор, огірок – тому що вони друзі
- ... це малина та полуниця – бо вони солодкі та яскраві
- ... це апельсин / мандарин – тому що там багато дольок
- ... це сонце – тому що це тепло до друзів
- ... це квітка – тому що її можна подарити
- ... це дерево, тому що там багато листя
- ... це кілометр – тому що він довгий, як дружба
- ... це радість – тому що радіти можуть лише разом / тому що в мене багато друзів
- ... це любов – тому що я подружку люблю
- ... це грати – тому що можна щось зробити разом
- ... це баскетбол, тому що там в команді багато друзів
- ... це добрий вчинок – тому що добрий вчинок приємно робити разом
- ... це щастя – тому що все в душі красиво

Дитяча фантазія не має меж, тож доречним на фінальному етапі може бути використання індивідуальних та групових (колективних) форм художньо-творчої діяльності, зокрема – малювання ілюстрацій до завершального власного (вільного) визначення чи виготовлення групових колажів (на світлинах представлені «пластилінові фантазії» учнів 4-А класу ЗОШ № 66 м. Одеси на тему «Дружба»).

Ми не одноразово використовували роботу із метафорою із дітьми різного віку, студентською молоддю та дорослими. Результати завжди перевищували очікування. Долучення дітей до творення цих метафор допомагає активізувати їх внутрішній потенціал творця, включити у їх активне проживання та розширити діапазон усвідомлення їх сутності та значення. Пам'ятним є досвід роботи у одному із дитячих будинків, коли, на відміну від своєї виховательки, що на II етапі роботи з-поміж усіх об'єктів та предметів реальності для визначення життя обрала *«зебру (пішохідний перехід), тому що після чорної полоси обов'язково буде біла»*, її 7-ми річна вихованка написала, що *«Життя – це веселка, в якій немає ні чорних, ні білих кольорів, а лише кольорові. І я сама обираю, яким кольором мені йти»*.

Слова цієї маленької дівчинки, чиє життя вже встигло сповнитися болем та стражданням, напевне, на все життя закарбувалися у моєму серці. Відтепер я також сприймаю Життя як Веселку. І лише мені вирішувати, яким кольором я обираю йти.